

Private winsten, publieke kosten

Brievenbussen, belastingontwijking en mensenrechten

SOMO Paper | Juni 2013

Deze paper is een samenvatting van het Engelstalige rapport *Private Gain – Public Loss* (SOMO, juni 2013). In deze samenvatting wordt regelmatig verwezen naar dit rapport. Voor achtergrondinformatie over opzet, methodologie, bedrijfskasussen en aanbevelingen, verwijzen wij naar de oorspronkelijke publicatie. Voor meer informatie, kijk op de website van SOMO of stuur een mail naar info@somo.nl

De Nederlandse overheid erkent dat multinationale ondernemingen (MNO's) op veel verschillende manieren invloed uitoefenen op mensenrechten. Zij doet dit mede als gevolg van internationale afspraken binnen de Europese Unie en de Verenigde Naties. Vooral bedrijven die actief zijn in risicovolle sectoren, zoals de delfstoffsector hebben veel invloed op mensenrechten. Olie en gas- en mijnbouwbedrijven opereren vaak in fragiele staten waar mensenrechten onder druk staan. Uitputting van natuurlijke hulpbronnen, druk op lokale gemeenschappen, veiligheidsrisico's voor werknemers en kapitaalvlucht zijn veel voorkomende problemen.

Het onderzoek *Private Gain - Public Loss* gaat over mensenrechten, acht grote multinationals in de delfstoffsector en het gebrek aan adequate verant-

woordingmechanismen. Alle acht bedrijven zijn met een moederholding of een belangrijke dochteronderneming in Nederland gevestigd.¹ Het onderzoek richt zich op twee belangrijke, en aan elkaar gerelateerde, mensenrechtendimensies: (1) directe schendingen van de mensenrechten door bedrijven in de delfstoffsector (2) de consequenties van belastingontwijking op mensenrechten. Verder gaat het rapport in op de verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid hierin.

Met betrekking tot de directe mensenrechtengevolgen van grondstoffendelving door multinationals en het huidige regime van straffeloosheid, stelt dit onderzoek dat dochterondernemingen van Nederlandse bedrijven in de delfstoffsector ernstige mensenrechtenschendingen veroorzaken of daarmee geassocieerd worden.

Deze schendingen variëren van milieuvervuiling die de gezondheid van de lokale gemeenschappen aantast, tot geweld van milities, moord en ontheemding.

Als het gaat om belastingontwijking en mensenrechten – een relatief nieuw thema – is de relatie tussen mensenrechten en de schending indirecter. Vooral arme landen lijden onder inkomstenderving als gevolg van belastingontwijking; de delfstoffensector speelt hier een centrale rol in. Kapitaalvlucht en belastingontwijking, zo erkennen ook de Verenigde Naties, ondermijnen het vermogen (en de plicht) van overheden om middelen beschikbaar te stellen om economische en sociale mensenrechten voor burgers te realiseren. De acht multinationals zijn in Nederland gevestigd vanwege het gunstige belastingklimaat en hebben een bedrijfsstructuur die wijst op belastingontwijking in de landen waar de exploitatie plaatsvindt. Nederland is een grote speler in het internationale spel van belastingconcurrentie. Nederlands beleid dat belastingontwijking door multinationals faciliteert, heeft daarmee negatieve gevolgen voor de mensenrechten in landen waar de delfstoffen worden gewonnen.

Bij beide onderwerpen (mensenrechtenschendingen tijdens operationele activiteiten en door belastingontduiking) is de Nederlandse overheid door middel van internationale afspraken verplicht om regulerend op te treden en een halt toe te roepen aan mensenrechtenschendingen door bedrijven die in haar rechtsgebied ingeschreven staan (zie hoofdstuk 2 van het onderzoek). Ook moet de overheid volgens internationale afspraken slachtoffers van deze schendingen toegang tot het recht bieden en de huidige straffeloosheid van multinationals aanpakken.

'Governance gap' en de overheidsplicht om mensenrechten te beschermen

Mensenrechtenschendingen door bedrijven zijn mede het gevolg van de zogenaamde 'governance gap'. Deze tekortkoming in regulering ontstaat doordat afdwingbare regels vooral op nationaal niveau van kracht zijn, terwijl bedrijven wereldwijd opereren. Globalisering van bedrijfsactiviteiten, met complexe en ondoorzichtige bedrijfsstructuren, ging de afgelopen decennia onvoldoende gepaard met effectieve nationale en internationale regelgeving op het gebied van mensenrechten. Door maatschappelijk organisaties, de academische wereld en internationale instellingen – zoals de OESO², het IMF³ en de Verenigde Naties⁴ – wordt erkend dat een zekere mate van nationaal toezicht op, en regulering van, bedrijfsactiviteiten die buiten de landsgrenzen plaatsvinden, noodzakelijk is, naast betere en afdwingbare internationale afspraken (zie hoofdstuk 2). Terwijl de uitoefening van extraterritoriale rechtsmacht controversieel is, zijn er tal van onomstreden

en geaccepteerde mogelijkheden voor overheden om maatregelen te nemen die het bedrijfsgedrag ten aanzien van mensenrechten in het buitenland reguleren. Deze regels moeten niet alleen gelden voor het moederbedrijf van de multinational, maar vanzelfsprekend ook voor rechtspersonen die via eigendom of financiering een relatie hebben met de omstreden buitenlandse activiteiten.

Belastingen en mensenrechten

Naast directe mensenrechtenschendingen door operationele bedrijfsactiviteiten, bespreekt het rapport een onderzoeksgebied in ontwikkeling: de relatie tussen belastingontwijking en mensenrechten. Om te kunnen voorzien in economische en sociale mensenrechten hebben staten vanzelfsprekend voldoende financiële en administratieve middelen nodig. De landen waar delfstoffen gewonnen worden, zijn in meerderheid landen met een armoedeproblematiek en een relatief scheve welvaartsverdeling. Onderzoek wijst uit dat progressieve belastingstelsels bijdragen aan goed bestuur, democratische ontwikkeling en armoedebestrijding. Grootschalige belastingontwijking door multinationals ondermijnt deze zaken.

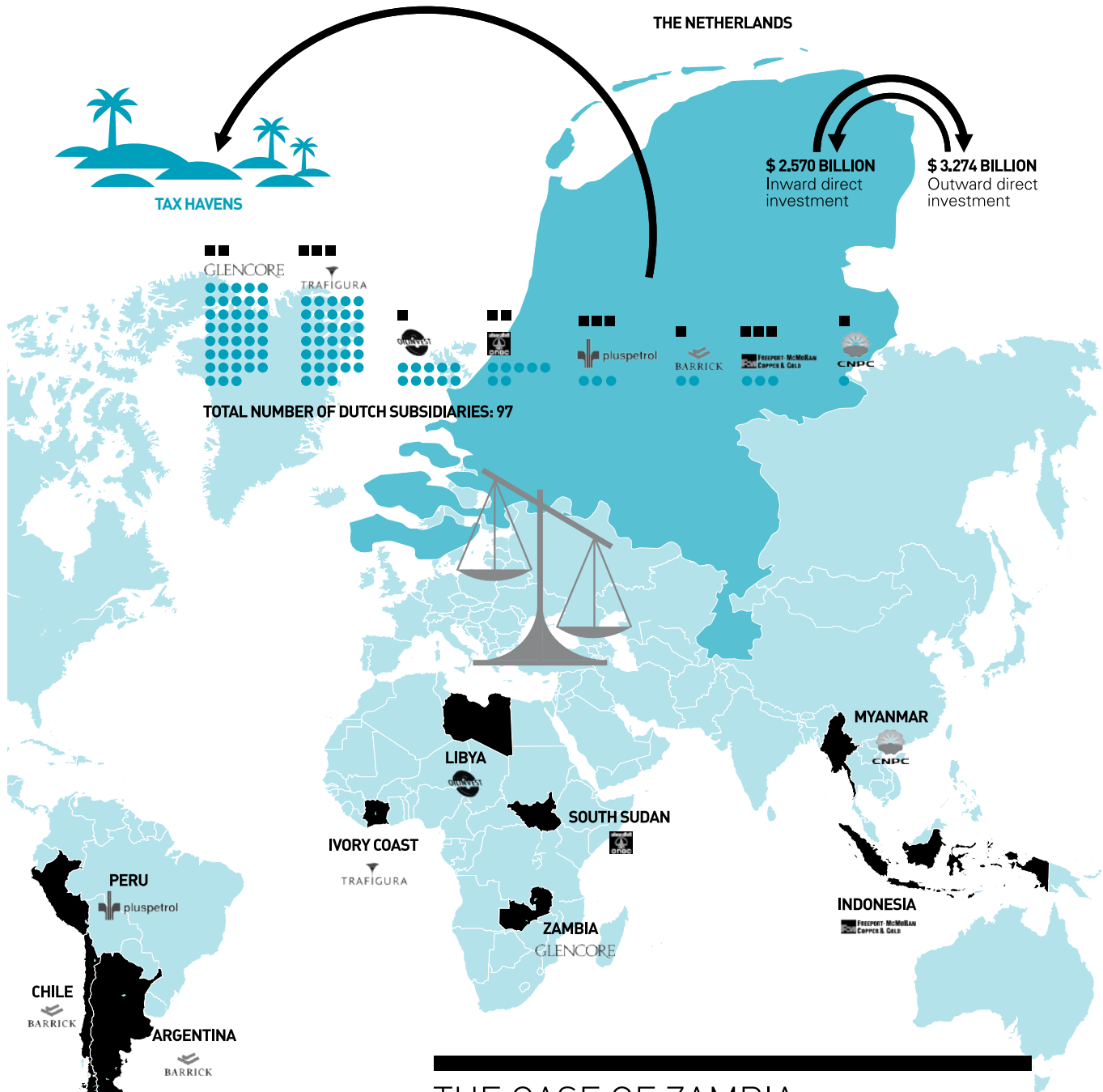
De verantwoordelijkheid voor deze belastingontwijking ligt bij de bedrijven zelf, omdat ze willens en wetens agressieve belastingstrategieën toepassen die tegen de geest van belastingregels ingaan en beginselen van solidariteit en rechtvaardigheid ondermijnen. Dit doen zij door bedrijfsonderdelen in te schrijven in verschillende landen en vervolgens de mazen in de wet te misbruiken om de belastingdruk te verlagen. Bedrijven doen bijvoorbeeld voorkomen dat de dochterbedrijven verlies leiden met als gevolg dat er nauwelijks of geen vennootschapsbelasting wordt betaald (zie de Zambia-casus in hoofdstuk 3).

Maar de verantwoordelijkheid ligt ook bij landen die met hun belastingregimes belastingontwijking actief faciliteren, zoals Nederland. Overheden die internationale belastingontwijking aanmoedigen, verhinderen andere overheden (waar de belasting wordt ontweken) gebruik te maken van de maximaal beschikbare middelen om de mensenrechten van hun burgers te realiseren.

De rol van Nederland

Als het om georganiseerde wereldwijde belastingontwijking gaat, speelt Nederland een cruciale rol. Er zijn ongeveer 23.000 brievenbusmaatschappijen in Nederland. Het totaal aan inkomende investeringen in 2009 was maar liefst US\$ 3.000 miljard, terwijl de uitgaande investeringen US\$ 3.700 miljard bedroegen. Dit is het equivalent van respectievelijk 377 procent en 465 procent van het

PRIVATE GAIN, PUBLIC LOSS

- Identified human rights violations with link to Dutch mailbox companies
- Dutch subsidiaries
- Tax haven subsidiaries in the ownership structure above Dutch mailbox company
- ⚖️ Accountability gap

THE CASE OF ZAMBIA

17.9
BILLION

6885 x
DUTCH AID TO ZAMBIA (2.6 MILLION USD)

9 x
REVENUE LOSS (2 BILLION USD)

0.93 x
GDP (19.2 BILLION USD)

\$ TOTAL VALUE OF GLENCORE'S ASSETS IN THE NETHERLANDS.

Sources: Annual accounts of Glencore's subsidiaries retrieved from the Dutch Chamber of Commerce; GDP Zambia is 19.2 billion USD, source: Global Financial Integrity, 'Zambia Lost \$8.8 Billion in Illicit Outflows from 2001-2010', 13 December 2012; Annual revenue loss through tax avoidance in Zambia is 2 billion USD, source: Bloomberg, 'Zambia Says Tax Avoidance Led by Miners Costs \$2 Billion a Year', 25 November 2012; 2.6 million USD (€2 million) is the amount the Dutch government spends on improving health conditions in Zambia, source: Dutch Government, 'Zambia resultaten ontwikkelingsamenwerking 2009-2010'

Nederlandse BNP. Ter vergelijking: in 2009 bedroegen de buitenlandse investeringen van de Verenigde Staten respectievelijk 16 en 25 procent van het BNP. De verhouding buitenlandse investeringen / totale BNP in Nederland is dus twintig keer groter dan in de VS. Het actief en succesvol aantrekken van deze investeringsstromen door de Nederlandse overheid en de omvang van in- en uitgaande investeringen brengen een verantwoordelijkheid met zich mee om toe te zien op hoe deze bedrijven zich gedragen, ook in het buitenland.

Nederland is een financieel doorvoerland voor de investeringen van bijna alle internationaal opererende bedrijven uit de delfstoffensector. Nederland is, na de Amerikaanse staat Delaware, de meest favoriete thuisstaat voor dochterondernemingen van de tien grootste multinationals in deze bedrijfstak. De grootschalige inschrijving in Nederland is het gevolg van actief beleid dat voorziet in een bedrijfsvriendelijk fiscaal klimaat. Nederland wordt al lang door beleggers en bedrijven voor belasting- en beleggingsadvies erkend als basis voor 'tax treaty shopping'⁵. Het land is bekritiseerd door de OESO⁶, de Europese Unie⁷ en de Verenigde Staten⁸ vanwege het fiscale klimaat dat een uitholling van de belastinggrondslag van andere landen tot gevolg heeft.

De rol van Nederland in het reguleren van in het buitenland opererende bedrijven is tweeledig. Enerzijds moet Nederland als herkomstland van internationaal opererende bedrijven toezien op het mensenrechtenbeleid en -praktijk van deze bedrijven aan de hand van financiële en niet-financiële verslaglegging, maar ook door toezicht op het feit dat slachtoffers toegang tot het recht krijgen. De huidige praktijk van de Nederlandse staat kan echter eerder als het tegendeel hiervan beschreven worden: niet alleen vindt er geen noemenswaardige toezicht plaats, de Nederlandse overheid put zich bovendien uit in het aandragen van redeneringen die moeten aantonen dat effectieve en bindende regulering ondoenlijk of onwenselijk is. Ook maakt het fiscale klimaat het mogelijk dat internationaal opererende ondernemingen hun investeringen via Nederland leiden om belastingen in de gastlanden te ontwijken. Nederland moet er op toezien dat bedrijven geen belastingen ontwijken waardoor andere overheden hun mensenrechtenverplichtingen niet kunnen nakomen.

Impact van bedrijven op mensenrechten

Voor de acht onderzochte multinationale ondernemingen is nagegaan of ze betrokken zijn bij controverses op het gebied van mensenrechten in de landen waar zij opereren. Ook is uitgezocht of de Nederlandse dochterondernemingen in hun jaarverslagen rapporteren over maatschappelijke verantwoord ondernemen (MVO).

Daarnaast is hun Nederlandse bedrijfsstructuur geanalyseerd, met name de materiële aanwezigheid in Nederland ('substance') en de potentiële Nederlandse belasting- en investeringsvoordelen die voortvloeien uit de inschrijving. De casussen Oil and Natural Gas Corporation Limited (ONGC), Barrick Gold, Trafigura en Glencore illustreren gangbare (financiële) holdingstructuren die multinationale ondernemingen gebruiken om te profiteren van het Nederlandse belasting- en investeringsklimaat (hoofdstuk 3).

Naast deze financiële constructies geven vijf casussen (China National Petroleum Corporation (CNPC), Oilinvest, Freeport-McMoRan Copper & Gold, Barrick Gold en Pluspetrol) inzicht in directe mensenrechtenschendingen in de productieaspecten van de delfstoffensector. Hierbij wordt een relatie gelegd tussen de activiteiten van deze bedrijven in het buitenland en in Nederland. CNPC en Oilinvest illustreren de politiek instabiele situaties waarin bedrijven uit de delfstoffensector opereren in door conflicten getroffen gebieden of in repressieve staten (hoofdstuk 4). De bedrijven Trafigura en ONGC worden in aparte case-studies gedetailleerder beschreven en geven meer inzicht in nijpende mensenrechtenkwesties in de delfstoffensector. Tot slot legt een analyse van het Nederlandse beleid voor mensenrechten en bedrijven de tekortkomingen in het huidige systeem bloot, zoals zeer beperkte of afwezige rapportageverplichtingen, en de hoge kosten om toegang tot bedrijfsinformatie te krijgen. Het rapport geeft specifieke voorbeelden van het onvermogen en het gebrek aan bereidheid van de Nederlandse overheid om slachtoffers van bedrijfsgerelateerde mensenrechtenschendingen toegang tot recht te geven.

In het kader van belasting en mensenrechten, duiden de bedrijfsstructuren van alle bedrijven uit het onderzoek op belastingontwijking:

- Alle onderzochte bedrijven in dit rapport maken gebruik van brievenbusbedrijven in Nederland. Dit zijn holdings die niet of nauwelijks materiële substance hebben (zoals verkoop, werknemers of vaste activa) in Nederland;
- Alle onderzochte bedrijven in dit rapport investeren in buitenlandse dochterondernemingen waar materiële activiteiten plaatsvinden, of zij financieren deze activiteiten, waardoor het rendement op deze beleggingen of de rente-inkomsten onbelast of zeer laag belast blijven;
- De Nederlandse holdings hebben allemaal banden met dochterondernemingen in belastingparadijzen, via financieringsactiviteiten of doordat zij direct eigendom zijn van dochterondernemingen, gevestigd in belastingparadijzen.

De bedrijfsstructuren van de acht onderzochte bedrijven duiden op belastingontwijking via Nederland. Door deze werkwijze actief te faciliteren draagt de Nederlandse overheid bij aan de inkomstenderving in ontwikkelingslanden. Hiermee ondermijnt de Nederlandse overheid haar eigen verplichten op het gebied van bescherming en naleving van mensenrechten en ook de verplichtingen van andere staten.

Wat betreft mensenrechten in de operationele activiteiten worden alle onderzochte multinationals in verband gebracht met mensenrechtenschendingen in de landen waar zij actief zijn, van Peru en Argentinië tot Indonesië en Ivoorkust. Om een paar voorbeelden te noemen:

- ❑ CNPC ontwikkelt een gaspijplijn in Birma, een land dat bekend staat om zijn mensenrechtenschendingen, terwijl het bedrijf niet rapporteert over de mensenrechtensituatie in dit project;
- ❑ Freeport opereert in een afgelegen gebied in Indonesië dat wordt gekenmerkt door conflicten. Het bedrijf heeft nauwe banden met leger, politie en andere veiligheidsdiensten die zich stelselmatig schuldig maken aan mensenrechtenschendingen;
- ❑ De operaties van Pluspetrol in Peru illustreren hoe de middelen van bestaan en de gezondheid van lokale gemeenschappen negatief worden beïnvloed door de activiteiten van een bedrijf. Na decennia van olie-ervuiling – verergerd door roestende pijpleidingen en gebrek aan sanering – riep de Peruaanse regering in maart 2013 de ecologische noodtoestand uit in het gebied vanwege de hoge niveaus van barium, lood, chroom en aardolieverbindingen;
- ❑ Het geval van Oilinvest, een Libisch olie en gas bedrijf dan in handen was van Khadafi, is een treffend voorbeeld van hoe multinationals niet worden getoetst op compatibiliteit met de doelstellingen van het buitenlandse beleid of mensenrechtenoverwegingen voor of na inschrijving in Nederland voor fiscale doeleinden.

Een analyse van de jaarverslagen die gedeponneerd zijn bij de Kamer van Koophandel laat zien dat mensenrechtenbeleid in de meeste gevallen afwezig is. Als bedrijven wel beleid hierop formuleren, is dit over het algemeen vaag en niet afdwingbaar (gebaseerd op vrijwilligheid).

Hoge risico's voor mensenrechten, maar geen doeltreffende regelgeving

Dit rapport toont aan dat de Nederlandse overheid enorme sociale risico's neemt op het gebied van mensenrechten. Dit doet zij door bedrijven de mogelijkheid te bieden zich in Nederland te vestigen, zonder daar enige vorm van regulering aan te verbinden; wel de lusten, geen lasten of verantwoordelijkheden. Hiermee draagt Nederland bij aan

een cultuur van straffeloosheid. Als thuis- en herkomstland met veel voordelen voor multinationals heeft Nederland de verantwoordelijkheid mensenrechtenschendingen aan de orde te stellen. Het moet dit doen door passende maatregelen te nemen die dit structurele probleem oplossen en de slachtoffers toegang bieden tot het recht. In de woorden van Human Rights Watch:

*“Overheden moeten op zijn minst het gedrag van hun bedrijven actief monitoren, wanneer deze actief zijn in andere landen en onderzoek doen naar geloofwaardige beschuldigingen van mensenrechtenschendingen die verband houden met die activiteiten. Ook dan liggen er nog moeilijke vraagstukken op tafel: bijvoorbeeld, hoe regeringen extraterritoriale verplichtingen inzake mensenrechten voor bedrijven moeten formuleren en afdwingen. Maar op deze manier zou in ieder geval een einde komen aan een onverdedigbare status quo waar regeringen weigeren uit te zoeken of het aannemelijk is dat hun bedrijven zijn betrokken bij ernstige schendingen van de mensenrechten in het buitenland.”*⁹

Dit onderzoek toont aan dat de Nederlandse overheid belastingontwijking faciliteert, terwijl zij zich onvoldoende rekenschap geeft van de potentiële impact hiervan op de mensenrechten. Ook slaagt ze er niet in effectieve regels op te leggen aan multinationale bedrijven die bijdragen aan mensenrechtenschendingen in andere landen.

Enkele voorbeelden:

- ❑ Toezicht ontbreekt op naleving van de belangrijkste MVO-normen;
- ❑ Gebrek aan transparantie rondom de activiteiten van MNO's wordt nauwelijks aangepakt. Dit zorgt voor ruime mogelijkheden om eigendoms- en financiële structuren te manipuleren en zo aansprakelijkheid te omzeilen en te ontsnappen aan de regelgeving van overheden;
- ❑ Wanneer mensenrechtenschendingen plaatsvinden in een gastland zijn er verschillende obstakels die de daadwerkelijke toegang tot het recht en tot andere vormen van geschillenbeslechting belemmeren.

Conclusie

Het rapport concludeert dat, ondanks internationale mensenrechtenverplichtingen, de Nederlandse overheid er niet in slaagt, of niet van zins is, om in Nederland gevestigde multinationals effectief te reguleren. Het is hard nodig dat de Nederlandse regering (wettelijke) proactieve maatregelen neemt om de negatieve impact van multinationale bedrijven in het buitenland te voorkomen, en verkleinen en te zorgen voor genoegdoening voor slachtoffers van de bedrijfsgerelateerde misstanden.

Terwijl overheden erg terughoudend zijn als het gaat om het instellen van de noodzakelijke regulering van bedrijven met betrekking tot mensenrechten, kennen zij diezelfde bedrijven vaak uitgebreide belasting- en investeringsrechten en -aanspraken toe. Het is onacceptabel dat bedrijven profiteren van vergaande voorrechten zonder dat hier plichten tegenover staan. Overheden moeten mensenrechtenschendingen bestrijden in plaats van faciliteren.

Het huidige fiscale beleid van de Nederlandse overheid zou gepaard moeten gaan met een doeltreffende waarborging en regulering van mensenrechten. Het rapport sluit af met concrete aanbevelingen aan de Nederlandse overheid, waaronder:

- Een mensenrechtenanalyse maken van de gevolgen van het vestigingsklimaat en bedrijfsactiviteiten van multinationals die het daarmee aantrekt;
- Beleid dat bedrijven in staat stelt om belasting te ontwijken onmiddellijk aanpassen door strengere substance-eisen, het formuleren van antimisbruikbepalingen en mensenrechtenclausules in belasting- en investeringsverdragen;
- Doortastend en transparant bijdragen aan internationale initiatieven van de G20, de OESO en de EU om belastingontwijking te bestrijden;
- Mensenrechtenverplichtingen van multinationals gevestigd in Nederland nader te expliciteren en rapportageverplichtingen van bedrijven over mensenrechten, bedrijfsstructuren, aandeelhouders, en begunstigden aanscherpen;
- Verbeteren van toegang tot juridische en niet juridische geschillenbeslechting o.a. door financiële middelen ter beschikking te stellen aan slachtoffers om te procederen, toegang tot informatie te verbeteren en aansprakelijkheid van multinationals die in Nederland met een brievenbus zijn gevestigd vast te leggen. Daarnaast dient het mandaat van het Nederlandse National Contact Punt uitgebreid te worden zodat het zelfstandig onderzoek kan initiëren en bedrijfsactiviteiten kan monitoren.

Endnotes

- 1 Barrick Gold, China National Petroleum Corporation (CNPC), Freeport-McMoran Copper & Gold, Glencore, Oil and Natural Gas Corporation Limited (ONGC), Oilinvest, Pluspetrol, Trafigura.
- 2 Verslag over de implementatie van de Conventie voor de Bestrijding van Omkoping van de OESO in Nederland, OESO, december 2012, p. 19.
- 3 Koninkrijk der Nederlanden - Nederland: Gedetailleerd evaluatierapport over de bestrijding van witwaspraktijken en de financiering van terrorisme, IMF-landenrapport nr. 11/92 (Washington, DC: Internationaal Monetair Fonds, april 2011).
- 4 Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework. UN doc. A/HRC/17/31, beschikbaar op <http://www.business-humanrights.org/media/documents/ruggie/ruggie-guiding-principles-21-mar-2011.pdf>.
- 5 'Treaty shopping' verwijst in het algemeen naar een situatie waarin een persoon, die woonachtig is in een land (de 'thuisstaat') en die inkomsten of vermogenswinsten verkrijgt uit een ander land (het 'bronland'), kan profiteren van een belastingverdrag tussen het bronland en nog een ander land (het 'derde' land). Deze situatie doet zich vaak voor wanneer iemand in de thuisstaat woont, maar de thuisstaat geen belastingverdrag heeft met het bronland. Zie http://intlax.typepad.com/intlax_blog/2008/05/treaty-shopping.html.
- 6 De OESO plaatste Nederland in de top vijf van geïndustrialiseerde landen die schadelijke belastingconcurrentie ondersteunden. De OESO identificeerde negen potentieel schadelijke fiscale praktijken in de Nederlands wet, afgezien van holdingstructuren en soortgelijke voorzieningen: vanwege de 'complexiteit van dergelijke structuren, met inbegrip van hun eventuele interactie met belastingverdragen', besloot het Forum dat verder onderzoek nodig was om het effect van holdingstructuren te beoordelen (OESO 2000).
- 7 De Europese gedragswerkgroep inzake de belastingregeling voor ondernemingen (de Primarolo-groep) werd aangewezen om maatregelen op te sporen die schadelijke belastingconcurrentie inhouden, dat wil zeggen, maatregelen die 'onnodig de locatie van economische activiteiten beïnvloeden in de Gemeenschap doordat zij zich uitsluitend richten op niet-ingezetenen en door hun een gunstiger fiscale behandeling te geven dan die welke algemeen beschikbaar is in de lidstaat'. In een rapport uit 1999 identificeerde de groep 66 belastingmaatregelen met schadelijke elementen, waarvan veertig in de EU-lidstaten, vijftien in de Nederlandse wetgeving en zeven in de Nederlandse Antillen.
- 8 Uit handelsgegevens uit de VS blijkt dat bedrijven in de VS \$118 miljard inkomsten hadden in Nederlandse holdings tussen 2006 en 2009 ('Tax wars: the accidental billion-dollar break', Financial Times, 27 september 2011, <http://www.ft.com/cms/s/0/69703dfe-e82e-11e0-9fc7-00144feab49a.html#axzz1fTOPnukW>) en de Amerikaanse president Barack Obama noemde Nederland in mei 2009 een belastingparadijs ('Netherlands surprised at Obama tax haven slur', NRC.nl, 5 mei 2009 <http://vorige.nrc.nl/international/article2232958.ece>).
- 9 Zie Human Rights Watch, 'Without Rules: A Failed Approach to Corporate Accountability' in World Report 2013, beschikbaar op <http://www.hrw.org/world-report/2013/essays/112459?page=3>.

Colofon

Auteurs: Roos van Os, Katrin McGauran
en Indra Römgens

Layout: Frans Schupp

Graphic: Femke Herregraven

Druk: Drukkerij Raddraaier

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiële ondersteuning van het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

This document is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivate-Works 3.0 License.

Printed on 100% post-consumer recycled material.

SOMO

Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen
Centre for Research on Multinational Corporations

Sarphatistraat 30
1018 GL Amsterdam
The Netherlands

T: +31 (0)20 639 12 91

F: +31 (0)20 639 13 21

info@somo.nl

www.somo.nl

SOMO is een onafhankelijke not-for-profit onderzoeks- en netwerkorganisatie. SOMO richt zich op duurzame ontwikkeling, zowel sociaal, ecologisch als economisch. Sinds 1973 onderzoekt SOMO multinationale ondernemingen en de gevolgen van hun activiteiten voor mens en milieu wereldwijd.

Deze paper is onderdeel van een serie publicaties die de impact van Nederlands buitenlands en economisch beleid op duurzame ontwikkeling en publieke belangen analyseert. De publicaties behoren tot het project *Private Gain, Public Loss*. Dit project onderzoekt het Nederlands investerings- en vestigingsbeleid, gericht op het aantrekken van buitenlandse investeringen en bedrijven, op samenhang met het ontwikkelings- en mensenrechtenbeleid van de Nederlandse overheid.

